

կարօտի յուտելիս. վասն զի այն տառջին կերակուրներէն կը կախուի իրեն բոլոր կեանքը, գործարանաց կազմութիւնը, բարքը, հանճարը և բոլոր բնութարարութիւնը, Եւ ստոր մէջ չսխալելու համար, պէտք չէ ոչ իմաստաւէր և ոչ բնագիտի ըլլալ, այլ հետեւի միայն բնութեան օրինաց առաջնորդութեան: Ի՞նչ կ'ընեն կանաչ զուարթ բուսոյ մը արմատները կը ծնեն հողոյ մէջ գտնուած իրենց բնութեան յարմար ու կարեւոր հիւթերը. ապա ծայրերու վրայ կը կաշին, ճեղքուածներու մէջ կը մանեն, կը ջախճախեն ու կը ճաթեցնեն քարերը, կամ անկարծօք չըջաններով աստ անդ կը տաքածուին ու իրենց վրայ հաստատուած բուսոյն սեփական սնունդը կը ճարեն: Սրգեօք մանկան մը բնական զգացումներն ալ բանավարութենէ առաջ նյութիս բուսոյ մը արմատներուն չեն նսմայիր: Եւ միթէ այս դողդոջուն, փափուկ ու անզօր արմատիկները՝ երբէք ազատութիւն կը գտնեն զիրենց բովանդակող մատաղ բուսոյն սեփական սնունդը ճարելու. կարծեմ թէ ոչ որ կրնայ այդ պատասխանել. վասն զի շատ անգամ ծնողաց զգացումը ու կամօն է որ զանոնք կը բռնադատեն, որով և խեղճ տղայք իրենց բնութեան յարմար ու անյարմար, վնասակար ու անվնասակար կերակրովք սնանելով, բոլորովին տարբեր ապագայ մը կ'ունենան քան ինչ որ պիտի ունենային: Ասով կը տեսնուի թէ որչափ սխալ է այն սկզբունքը որ շատերուն բերնէն կը լսուի, թէ տղան ինչ վիճակի ալ ըլլայ՝ պէտք է ամեն տեսակ կեանքով պարծի: Այս սկզբան անտեղութիւնն նախ յայսմ է՝ որ կարծուած օգուտը չունի, վասն զի մարդուս բնական քմաց սիրտը կը փոխուի ըստ ամաց, ըստ զբաղմանց և ըստ իրապէս. այնպէս որ շատ անգամ տեսեր ենք որ մէկը մեծ յարմար կը սիրէ այս ինչ կերակուրը, ուսկից ծաւանակուող զգուանօք կը խորշէ, և հակառակս սիրածը կ'ատէ: Համառօտ ըսելով, մէկու մը մանկութեան ժամանակի սնունդը ու կրթութիւնը մեծամեծ բարեաց կրնայ պատճառ ըլլալ ինչպէս և մեծամեծ չարաց: Եւ ասոնց առաջինէն ազատ մնալու և երկրորդին մէջ յաջողելու առաջին կանոնն է, ի մանկութեան ուշի ուշով քննել ճանչնալ մանկան բնութիւնը, բնական բերմունքը, և ըստ այնմ անոր կենաց տնտեսութիւնը կարգաւորել, առանց չափազանցութեամբ չեղելու:

Այսինքն նուիրական ու համբաւաւոր եղած է ամեն ազգաց գիցարանական առաջադիւարանութեանց մէջ, զոր աստուածացուցեր էին ու պաշտօն կը մատուցանէին. Բայց թուի թէ ուրիշ ամեն ազգերէն աւելի եռանդուն երկրպագու եղած ըլլան նախնի Բրուսը ու Լիթուանացիք, անանկ որ կայ կաղնի մը մինչև հիմա այն սահմանաց մէջ որ կը յիշեցնէ տետնեան ասպետաց առաջին արշաւանքը ի Բրուսիա յամին 1231: Քահանայապետն Գրիգոր Թ, խաչակրութիւն մը պատուիրելով ընդդէմ հեթանոս Բրուսիացւոց, տետնեան կարգին Էրմանոս Սայցա անուն առաջնորդն նոյն արշաւանաց զուխ անուանեց իր եղբայրը Պաքէ. որ զօրաւոր բանակ մը կազմելով ի Տետոնաց և ի նիզակակցաց, անցաւ ընդ Վիսդուլ գետ: Բայց որովհետև անկարելի էր այնպիսի ժողովրդեան հետ կանոնաւոր պատերազմ, ու երկրին ղեկը բռնողին անյաջող էր ասպետաց, զօրաց հրամանատարին միտքը եկաւ տիրել մեծ ծառի մը ու գործածել զայն իբրեւ պատուար ընդդէմ արշաւանաց: Եւ այս ծառն էր մշտականաչ կաղնի մը, զոր մեծապէս կը յարգէին նախնի Բրուսը ու Լիթուանացիք, ինչպէս նաև Գաղղիացիք:

Ասպետը՝ կաղնւոյն ռասոց վրայ հռաբուրի նման տեսակ մը պատնէշ հաստատեցին, ուսկից կրնային նետածիգ լինել ամենայն զինուորականութեամբ ու յաջողութեամբ ընդդէմ թշնամւոյն: Բրուսը հազիւ թէ տեսան խաչանիշ գրօլը որ կը ծածանէր իրենց պաշտաման ծառոյն վրայ, յոգնաստուռ բազմութեամբ դիմեցին վրանին ու յուսաւ, հատ աղաղակներով սկսան պատերազմել. բայց հալածուելով կորակոր ի սուսերաց ասպետաց, սրով ու հրով տապալեցաւ այն արբավայրը, որուն

խնայք ելին դարը, բնակարան անկա-
րող աստուածութեան :

Բայց ոչ թէ մէկ հատ էր միայն լի-
թուանացոց աստուածաբանակ մեհեա-
նը : Բայ (Ray) բնապատումը կը պատ-
մէ թէ իրեն ժամանակ կը տեսնուէին 'ի
վեսոֆալիա քանի մը հսկայածէ կաղ-
նիններ որք ամբողջ տեղ կը գործած-
ուէին : Այս ծառերը կը յիշեցնեն իրենց
լայնութեամբը Հնդկաց Պաւսիանը ,
որուն բունը կը ձևանայ գրեթէ 'ի յի-
սուն կամ 'ի վաթսուն բարունակաց , ու
կանաչութիւնը գրեթէ 1116 տոնաչափ
շրջապատ կ'ունենայ :

Բրուսիոյ մէջ գլխաւոր չորս երեւի
կաղնիք կային , առարկայք ժողովրդ-
դեան երկրպագութեանը ու պաշտա-
ման : Ամենէն երեւիին Նադդինիւիոյ
կաղնին էր , բնակարան երեք աստուա-
ծութեանց : Կոճըն եռադէմ հատուա-
ծակողման էր , որոց իւրաքանչիւրին
վրայ նկարուած էր երեք աստուածոց
առանձին դէմքերը : Երկրորդ կաղնին
հիմակուան Հայլիկէնպայլ ըստած գե-
ղին մէջ կ'իյնար : Երրորդն ալ այն կաղ-
նին էր որ իբրեւ ամբողջ ծառայեց տե-
տոնեան ասպետաց , ինչպէս յիշատա-
կեցինք վերը : Իսկ չորրորդն որ ամենէն
աւելի նշանաւորն էր իր մեծութեամ-
բը , որ 27 կանգուն շրջապատ ունէր ,
մօտ էր այն տեղոյն ուր բարձրացաւ ա-
պա վիտալիա բերդը , և մինչև ցվիշ-
տասաներորդ դար տակաւին կանգուն
էր :

Ի Սամոկիցիա ուր տիրեր էր յառա-
ջագոյն բրուսական կրօնը , կը տես-
նուին ցայսօր հռչակաւոր կաղնւոյ մը
մնացորդներ : Բունը որ յոտին էր տա-
կաւին , փոխադրեց Պ . Բապեմփիչ որ
կարուածատէրն էր , երկու յարկով
շէնքի մը գաւիթը , որ իբրեւ սրբա-
րան համարուած է , ուր կը պահուին
հնութեան զանազան առարկաներ : Այս
հնութեանց մէջ կը տեսնուի կաւէ պրզ-
տի կուռք մը , որ գտնուեցաւ կաղնւոյն
ոստոցը մէջ , և գնդակ մը երկաթի
շղթայէ կախուած , զոր իբրեւ լախտ կը
գործածէին լիթուանացիք , քանի որ

դեռ չէին գտնուած հրադէնք : Երբ կը-
տրեցին այդ կաղնին , գտան 1417 խա-
կամէնք , որ կը վկայէ թէ ունէր այդ
ծառն աւելի քան զորեքտասան դար :

Այս կաղնիքը որ պատգամատու հա-
մարուած էին , կը կոչուէին ռամկօրէն
Պաւսիոյ , նմանաբարբառ այն ձայնին
որ կ'արձրկեն տնիքն 'ի բախել հող-
մոց : Ոչ անձրեն և ոչ ձիւնն կրնային
թափանցել իր թանձրախիտ ոստոց
մէջէն . ամեն եղանակի , ինչպէս յա-
մառան նոյնպէս և 'ի ձմեռան , մշտա-
դալար կը մնար , վասն զի անդադար
անկեալ տերեւոյ նորեր կը յաջորդէին :
Ոստերը լի ու առատ էին մածուցիկ նիւ-
թերով , որոնք կարծես երկրորդ տունկ
մ'էին որ առաջնոյն վրայ կ'անէին . ե-
րեւոյթ' որ մեր կլիմայից տակ դուն ու-
րեք կը պատահի :

Օտար չենք համարիր մեր նիւթէն
նշանակել հօս ուրիշ պարագայ մ'ալ որ
կը ցուցնէ այն մեծ յարգութիւնը զոր
ունէին կռապաշտը կաղնւոյ ծառոց վը-
րայ : Երբ յամին 1256 Անսելմոս ե-
պիսկոպոսը կը կործանէր բրուսական
աստուածոց յետին բնակարանքը ու
մնացորդները , Սուրբ քաղաք կոչե-
ցեալ կաղնւոյն առաջին հարուածը
տուող շինականը ծանր վէջը մ'առաւ
սրունիցը վրայ և այս իբրեւ նշան հա-
մարուեցաւ բարկութեան աստուածոց :
Եւ երբ ոչ դք կը համարձակէր մօտե-
նալ կաղնւոյն , վախնալով յաստուա-
ծասատ բարկութենէն , և ժողովուր-
դը սկսաւ մրմռալ և կռապաշտութիւ-
նը նորէն զօրանալու վախ կար . Անսել-
մոս տապար մը ձեռքը առնելով , վա-
ղեց ծառին վրայ , և մէկ քանի սաս-
տիկ հարուածներ տուաւ : Շարժեցաւ
կաղնին , և քանի մը վայրկենի մէջ գե-
տին տապալելով , կտոր կտոր ըրին և
այրեցին հանդիսօրէն : Սակայն ժողո-
վուրդը գողցաւ տապարները , պահեց
ծածուկ տեղ , և չդադրեցաւ պաշտել
իր աստուածութիւնը :